

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ТА КНИЖКОВИХ ФОНДІВ

УДК: 94(437.31)''18'':[338.488.1:796.51]
<https://doi.org/10.15407/rksu.31.005>

Марина Михайлівна Будзар,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук,
Київський університет імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-3720-7799
e-mail: qmimaq1113@yahoo.com

Євген Аркадійович Ковальов,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-7740-4332
e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua

УКРАЇНСЬКІ МАНДРІВНИКИ ГАЛАґАНИ В ЗЕМЛЯХ ЧЕСЬКОЇ КОРОНИ ГАБСБУРГІВ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВРАЖЕНЬ У ПОДОРОЖНІХ НАРАТИВАХ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Метою статті є дослідження текстів, створених у середині ХІХ ст. під час подорожей Сілезією, Моравією та Чехією членами родини Галаганів – Григорієм Галаганом і його матір'ю Катериною Галаган, для виявлення соціокультурних умов конструювання та трансформації образів цих регіонів у тревелогах (мандрівних наративах) представників верхівки українського

помісного дворянства. **Методологічною основою** розвідки є історико-антропологічна інтерпретація тревелогів Галаганів, що дозволяє схарактеризувати подорожування водночас як індивідуальний досвід і як наслідування соціокультурної норми, властивої добі романтизму. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що воно сприяє ґрунтовному вивченню досвіду

подорожування українського дворянства XIX ст. Це забезпечує глибше усвідомлення функціонування комунікативних механізмів в європейському соціокультурному просторі середини XIX ст. Емпіричні дані та висновки, репрезентовані авторами, урізноманітнюють перспективи подальших досліджень подорожі як соціокультурного феномена. **Висновки.** Під час мандрівок Ґалаганів склалися комплекси текстів, значущі як історичні джерела, що відображають, зокрема, їхні подорожні враження від Сілезії, Моравії та Чехії. Ці наративи містять етнографічні описи й економічні спостереження. Чимало уваги приділено історико-культурним та

природним пам'яткам. Є цінні свідчення про чеський національний рух у загальнослов'янському контексті. Показано розмаїття локацій, до яких потрапляли мандрівники, – сільські місцини, провінційні й курортні містечка, Прагу як політичний і культурний (чесько-німецький) осередок. Тревелогі Ґалаганів демонструють, як саме подорожі активізують механізми особистісної соціокультурної рефлексії, тобто зіставлення «свого» і «чужого», а відтак є інструментом формування й розвитку ідентичності.

Ключові слова: Григорій і Катерина Ґалагани, родинний архів, подорожування, тревелог (мандрівний наратив).

Актуальність теми дослідження. Подорож як форма соціокультурної діяльності та розповідь про неї як осмислення життєвого досвіду оповідача належать до важливих тем сучасних гуманітарних досліджень. У цьому проблемному полі історія перетинається з філологією, географією, антропологією, що дозволяє використовувати найрізноманітніші історичні джерела. Особливо актуальним є аналіз тревелогів – оповідей про подорожі. Ф. Дж. Долуган (F. J. Doloughan) слушно зазначає, що розуміння того, «як ці історії оформлені та в яких контекстах представлені, стає так само значущим, як і самі історії» [13, р. 136]. У таких еґо-документах (джерелах особового походження), що акумулюють індивідуальне та колективне, подорож постає водночас як персональний досвід і як результат дотримання соціокультурної норми. Одними із цікавих об'єктів для такого аналізу є подорожні записки та щоденники представників родини Ґалаганів, багатих поміщиків Чернігівської та Полтавської губерній, які відігравали значну роль в історії України XIX ст., написані під час їхніх подорожей «Землями Чеської Корони»

Австрійської імперії, тобто Сілезією, Моравією та Чехією. Значущість теми підтверджується тим, що базові проблеми чеського національного руху XIX ст. – роль мови й історії як чинників консолідації модерної нації, панславістський контекст, участь у націотворенні інтелігенції, селянства та міського середнього класу (буржуазії) – були актуальними і для української історії того часу. Ба більше, для українських громадських діячів на кшталт Григорія Галагана, про якого йдеться в цій статті, досвід суспільної самоорганізації та національно-культурні здобутки чехів ставали мірилом щодо оцінювання потенціалу й перспектив українців.

Аналіз досліджень і публікацій. Подорож як соціокультурний феномен тривалий час залишається актуальною темою гуманітарних досліджень. Очевидно, що цей феномен є історично мінливим і залежить від соціальних та культурних умов конкретної доби, згідно з якими встановлювалася мета подорожі й визначалися її маршрути. Дослідниками була здійснена чимала робота з виявлення особливостей подорожування окремо взятими країнами та регіонами, зокрема й слов'янськими, причому значна увага приділялася вивченню міжкультурних контактів на особистісному рівні. Для нашої теми важливим є вивчення зв'язків чеських інтелектуалів XIX ст. з мандрівниками з Російської імперії [10].

Тема подорожей посідає чільне місце і в історичній біографістиці. Зокрема, Ю. М. Лотман на прикладі біографії Миколи Карамзіна показав, як співвідносилися реальний досвід російського мандрівника кінця XVIII ст. та його літературна (художня) репрезентація [8]. Принагідно варто зазначити, що тревелог як особливий літературний жанр став об'єктом досліджень літературознавців, доробок яких має враховуватися й істориками для контекстуалізації джерел, що використовуються у власне історичних студіях. Щодо цього безперечно слухними видаються міркування О. В. Львової про тревелог як універсальну наративно-дискурсивну модель організації тексту, в якій актуалізується дихотомія «своє – чуже» [5].

Теми цієї розвідки були частково окреслені у статтях до публікації тревелогів з Галаганівського архіву, де мандрівний досвід родини осмислюється у широкому історико-культурному контексті та з'ясовується, як саме практики подорожування вплинули на суспільно-політичні переконання та культурні пріоритети Г. Галагана [1; 4].

Огляд історіографії показує, що найбільш продуктивним є вивчення подорожування в історико-антропологічній парадигмі й на міждисциплінарній основі, зокрема в поєднанні країнознавчої та біографічної візій.

Метою статті є розгляд того, як конструювалися і трансформувалися образи Сілезії, Моравії та Чехії у тревелогах Галаганів середини XIX ст. Що вони бачили? Як сприймали те, що спостерігали? Як інтерпретували побачене? Відповіді на ці питання є важливими для розуміння комунікативних можливостей європейського соціокультурного простору середини XIX ст. й усвідомлення значущості співвідношення публічного та приватного, ступеня деталізації побаченого, уваги до повсякденного трибу життя та його політичного підґрунтя.

Джерельною базою розвідки стали тексти з корпусу еґо-документів родинного архіву Галаганів, який нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) та в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Це, по-перше, юнацький щоденник Григорія Павловича Галагана (1819–1888), що описує його враження від першої мандрівки до західноєвропейських країн у 1841 р. (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 94. Арк. 107 зв. – 131 зв.). По-друге, нотатки про наступну мандрівку Г. Галагана на захід Європи 1850 р. (ІР НБУВ. Од. зб. 6871. Арк. 1–12 зв.). По-третє, подорожній щоденник його матері, Катерини Василівни Галаган (1785–1868), за 1841–1842 рр. (ІР НБУВ. Ф. 119. Од. зб. 23. 47 арк.; ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 711. Арк. 1–21). Усі ці тексти нами вже введено до наукового обігу [2; 9]. Крім того, було використано досі не опублікований щоденник наставника юного Г. Галагана Федора Васильовича Чижова (1811–1877), який супроводжував свого вихованця в його першій закордонній мандрівці. Цей документ зберігається у відділі рукописів Російської державної бібліотеки в Москві (Ф. 332. Спр. 4. 156 арк.). Для розширення оповідного контексту додатково використано каталог бібліотеки Галаганів, складений у 1853 р. (ІР НБУВ. Ф. 119. Од. зб. 13. 36 арк.). На підставі всіх цих матеріалів ми досліджуємо досвід Галаганів як мандрівників «Землями Чеської Корони» Габсбурзької монархії та з'ясовуємо, які наративні стратегії вони використовували для репрезентації цього досвіду у своїх тревелогах.

Виклад основного матеріалу. Першу подорож на захід Європи Г. Галаган здійснив у 1841–1843 рр., невдовзі після закінчення навчання в Петербурзькому університеті. Grand Tour європейськими країнами мав завершити його освіту та зміцнити здоров'я завдяки лікуванню на модних курортах. Юнак був українським патріотом, мріяв про поліпшення долі тисяч кріпаків, які належали його родині, та вкрай негативно ставився до російського абсолютизму. Вдруге він помандрував до Західної Європи 1850 р. разом з молодою дружиною. Від'їзд подружжя був намічений ще на весну 1848 р., але через революційні події, що охопили тоді Європу, поїздки довелося відкласти. Подорожні нотатки Г. Галагана того часу сповнені роздумами про політичні й соціально-економічні зрушення в постреволюційній Європі.

К. Галаган вирушила у свою першу закордонну поїздки влітку 1841 р., тобто перебуваючи вже у зрілому віці. Вона енергійно керувала розлогими маєтками в Полтавській та Чернігівській губерніях, що дісталися їй після смерті чоловіка 1834 р., тому особливо цікавилася станом сільського господарства тих країн, де їй довелося побувати.

На захід молодий Г. Галаган їхав через австрійську Галичину, Сілезію, Моравію та Чехію, побувавши дорогою в Тешені, Оломоуці та Празі. Потім кілька тижнів він провів на курортах Західної Чехії – в Карлсбаді, Марієнбаді та Франценсбаді. Повторно він приїздив до Марієнбада влітку 1842 р. Наприкінці своєї мандрівки, в 1843 р., він знову відвідав Прагу.

К. Галаган поїхала тим самим шляхом, що й її син, тому в їхніх щоденниках описані одні й ті ж місцевості Сілезії, Моравії та Чехії, а це дозволяє порівнювати їхні подорожні враження. Однак Прагу вона об'їхала стороною й через північ Чехії вирушила до Саксонії, а звідти ненадовго заїжджала до західночеських курортів – у Карлсбад та Марієнбад. У 1842 р., повертаючись додому через Чехію, К. Галаган відвідала Прагу.

Під час подорожі Галагани постійно порівнювали побачене в дорозі із залишеним удома. Тому їхні мандри ставали своєрідним компаративним дослідженням, результатом якого було конструювання образної ментальної мапи, де «своє» упізнавалося в «чужому» або ж контрастувало з ним [7, с. 262, 265; 14, р. 493–514].

К. Галаган здавалося, що шлях углиб Австрійської імперії був просуванням до країв добробуту, чистоти та впорядкованості, й чим далі, тим більше всього цього було навколо неї. Вона помічає, приміром, як змінюються готелі, в яких доводилося зупинятися мандрівникам. По приїзді в Тешен вона записує в щоденнику: «Тепер тільки починаємо ми бачити гарні готелі, до цього ж від самого Разивілова [містечка на кордоні Російської та Австрійської імперій. – *М. Б., Є. К.*], крім Лемберга [вона вживає німецьку назву Львова. – *М. Б., Є. К.*], всі дуже погані, нечисті та безсоромно дорогі» [9, с. 208]. Г. Галаган зазначає те саме: «Чим далі їхали, тим ставали види різноманітнішими, країна – щільніше заселеною, готелі – кращими» [9, с. 18].

Моравія й Чехія здавалися Галаганам теренами з квітучим сільським господарством, розвиненою промисловістю та жвавою торгівлею. Невід'ємними елементами культурного ландшафту цих країв, описаного в щоденниках Галаганів, є доглянуті поля, оброблені сади та успішні промислові підприємства: «Від Тешена до Ольмюца шлях є гористим і надзвичайно різноманітним, по обидва боки видно далеко красиві селища, гарненькі ферми. Не можна не милуватися місцевою діяльністю, як намагаються поліпшити поля, удобрюють для пшениці та інших хлібів. Гори до половини їхнього схилу обробляються і всіяні фермами. <...> Населення помітно тут більше, дорогою майже всі міста з безліччю фабрик полотняних, бавовняних і різних інших матерій, також ситцевих», – зазначає у своїх подорожніх записках К. Галаган [9, с. 209]. Згодом, проїхавши Північною Чехією, вона знову звертає увагу на стан сільського господарства: «Видно достаток у всьому: худоба та коні прекрасні, хліб сіють різний, багато дуже льону, й обробляють його чудово» [9, с. 211].

Подорожуючи Сілезією та Моравією, і мати, й син у своїх записах виявляють небайдужість до краси навколишнього світу, властиву людині доби романтизму: «І так добре, майстерно, ніби навмисне, місцями на шляху прорубаний ліс, щоб відкрити найпрекрасніші види. Їдучи цими горами, ніби прогулюєшся прекрасним садом, милуєчись ним» [9, с. 211]. Сприйняття цих земель як саду, плодоносного та доглянутого, в записах К. Галаган посилюється доволі частими згадками про безліч фруктів, побачених мандрівниками в дорозі: «їдемо алеєю фруктових

дерев: груш, яблук, вишень, черешень, слив – і все це вкрито незліченними прекрасними фруктами» [9, с. 211]. Їй вторить син, записуючи у своєму щоденнику, що в Чехії «села в садах, дороги обсажені сливами та вишнями» [9, с. 20].

Зазначимо, що для Галаганів репрезентація європейських теренів як квітучого саду була не лише розхожим риторичним прийомом, але й виразом їхніх особистих уподобань: однією з головних принад їхнього маєтку в Сокиринцях Прилуцького повіту Полтавської губернії став великий парк, спланований за моделлю «пейзажного», чи-то «англійського», «нерегулярного», саду, де втручання людини у природу не порушувало її гармонії. Водночас саме таке розуміння поєднання природного і штучного в ландшафті було даниною естетичним смакам епохи – романтичному сприйняттю взаємин людини з природою.

Визначальною рисою оформлення рукотворних ландшафтів у стилі романтизму була наявність руїн, які нерідко створювалися штучно. Руїни – як носій пам'яті про минувшину та як слід присутності людини і тлінності створеного нею – символізували в цю добу результат союзу природи з культурою, в якому руйнування і створення взаємодіють. У подорожніх нотатках Галаганів бачимо відбитки таких уявлень. Гористі пейзажі із залишками стародавніх споруд – невід'ємна частина живописних ландшафтів Сілезії, Моравії та Чехії в їхніх щоденниках. К. Галаган зазначала: «Від Тешена до Ольмюца дорогою на крутих горах – три надзвичайно великі руїни <...> Видно, це були житла володарів, судячи з величини замків» [9, с. 209].

Сілезькі, моравські та чеські міста приваблювали українських мандрівників збереженими старожитностями. «Нам до вподоби старовинні будівлі вікові», – так висловила ці думки К. Галаган [9, с. 230]. Передусім вони відзначали схожість композиційних прийомів міської забудови, залишеної від барокових часів. Щодо цього Г. Галаган писав: «Міста траплялися дуже часто, і всі вони побудовані на один лад. Серед міста – майдан, на якому встановлено колону з різними святими доволка. Декілька вулиць, добре забудованих, оточують майдан, і в них в'їжджають крізь старовинні брами. Ось загальний характер маленьких міст Сілезії, Моравії та Богемії, хоча в останній вони набагато краще забудовані» [9, с. 20]. Майже те саме зазначила і його мати – проїхавши

через міста Західної Моравії Літовель, Тршебову, Могельниці та Світаві, вона занотувала, що це «дуже хороші міста, з гарними красивими площами, і всі на один манер збудовані: високі дахи, на площах – фонтани, серед площ зазвичай – висока піраміда, дуже добре прикрашена статуями якихось святих, а вгорі оздоблення є також – статуя, що зображає Божу Мати» [9, с. 210–211].

Подорож Ґалаганів 1841 р. припала на час, коли національна мобілізація мас ставала дедалі важливішим чинником історії Європи, і це не могло не вплинути на їхні подорожні враження. Зацікавлення національними особливостями населення теренів, якими проїжджали Ґалагани, вельми виразно проявилось в їхніх подорожніх записках. Для них найочевиднішим проявом національності були мова та костюм селян. Іншими словами, національність ототожнювалася з етнографічною характеристикою сільського населення, що загалом було типовою рисою спостерігача доби романтизму. Для Катерини і Григорія Ґалаганів народне вбрання – важливий маркер національної ідентичності. Цим пояснюється пильна увага до змін у селянському одязі; приміром, під час переїзду з Галичини до Сілезії: «Костюм змінюється і робиться цілковито німецьким; ця зміна, втім, почалася майже з Велічки. Жінки погано, тобто без смаку, вбрані й невродливі. Чоловіки без вусів і в камзолах» [9, с. 18]. Особливо багато замальовок традиційного одягу зустрічаємо в подорожніх записках К. Ґалаган. Наприклад, приїхавши до Сілезії, вона зазначила у своєму щоденнику: «Костюм тутешній національний дуже добрий. Чоловіки – взагалі в синіх камзолах, вузькі рукави, на камзолі безліч гудзиків металевих у три ряди спереду. Жінки – в чорних або темно-синіх корсетах з чорним оксамитом, спідниці кольорові, обшиті внизу стрічкою чорною або іншого кольору, але що надзвичайно недобре, що ці спідниці до крайності короткі, ще непогано, коли на ногах панчохи, які тут зазвичай червоні, дуже яскравого кольору, але в багатьох ноги босі або тільки є півпанчохи, які закривають трохи вниз ступні, черевики з бантами чорного кольору. Голови в жінок укриті білими хустками, та ще й покривало вниз» [9, с. 209].

Такі замальовки, представлені чи окремо, чи як образний елемент народних свят, прогулянок за містом абощо, доповнюються в подорожніх щоденниках Катерини і Григорія Ґалаганів роздумами про повсяк-

денні звичаї, традиції європейців, показуючи, як поступово збагачувались уявлення мандрівників про національне розмаїття Європи.

Сілезія, Моравія та Чехія сприймалися К. Галаган як частина Німеччини, себто були для неї включеними до світу німецької культури. Це, зокрема, виявлялось у вживанні в її щоденнику німецьких топонімів для опису цих регіонів (Чехія для неї завжди Богемія, Оломоуц – Ольмоуц тощо). Однак світ, з яким вона безпосередньо познайомилася під час своєї мандрівки, виявився іншим, ніж очікувалося. Приїхавши у Градец-Кралове (в її тексті це, звісно, Кьонігретц), вона занотовує: «Тут уже Богемія, і говірка є надзвичайно дивною: мало дуже німецьких слів, так що жителі не розуміють німецької мови – у них давнє слов'янське наріччя» [9, с. 211], тобто замість очікуваної Німеччини перед нею відкривається досі не відомий їй слов'янський світ.

Г. Галаган значно ліпше за свою матір розбирався в міжнаціональних відносинах в Австрійській імперії. Тож для нього слов'янство в Чехії не стало несподіванкою. Вперше відвідавши Прагу влітку 1841 р. й описавши у своєму щоденнику її пам'ятки, про які дізнався з німецького путівника «Der Führer durch Prag» і від гіда («lohn-лакея»), Г. Галаган переходить до «слов'янізму та Ганки». Про знайомство з Вацлавом Ганкою (1791–1861), видатним чеським інтелектуалом, докладно розповів у своєму щоденнику Ф. Чижов, супутник Г. Галагана. Завдяки цьому відомо, що мандрівники обмінялися з В. Ганкою книгами, а також обговорювали з ним досвід чеського національного руху та чесько-німецькі взаємини. Крім того, за сприяння Ганки вони ознайомилися з пражськими культурними скарбами – стародавніми манускриптами та витворами мистецтва [11, арк. 502–503]. Приятелювання з Ганкою як репрезентантом чеського національного руху справило значний вплив на світогляд Г. Галагана, який замолоду палко бажав національної емансипації українців, бо в Чехії він шукав зразки, які можна було б використати на своїй батьківщині.

Подорожні записки Катерини і Григорія Галаганів показують, як розширювався соціокультурний досвід мандрівників, котрі звертали увагу насамперед на ті особливості суспільного життя й на ті явища повсякдення, яких їм бракувало у власних життєвих практиках.

Австрійська імперія доби Меттерніха аж ніяк не була взірцем держави, що поважає громадянські права, але в порівнянні з Росією тут

суспільні відносини були помітно вільнішими. Ознак цього в побуті, інколи заледве вловимих, Г. Галаган помічав чимало. Наприклад, у Празькій опері публіка поводитися більш розкуто, ніж у Петербурзі: «У театрі досить галасливо та вільно», а в антракті одягали шляпи, що не дозволялося в Росії [9, с. 21]. Свідченням просування на Захід для Г. Галагана стала жіноча прислуга в готелях, чого в Росії й бути не могло. «З'явилися вже в готелях не слуги, а служниці, часто дуже гарненькі, і з якими всі, хто проїжджає, зовсім *sans-gênes* [фр. безцеремонні. – М. Б., Є. К.]», – занотовує він у своєму щоденнику [9, с. 18]. Очевидно, що тут жінка була більш емансипованою, ніж у Російській імперії.

Промовистим виявом самоорганізації місцевих спільнот для Г. Галагана були свята та громадські гуляння. Він, наприклад, докладно описав свято св. Вінсента в Егері. Його увагу насамперед привернуло те, що в цьому святі брало участь міське ополчення, яке мало вельми імпозантний вигляд: «мундир зі смаком, зелений, з чорним оксамитовим коміром і золотими галунами; трикутний капелюх із зеленим султаном; всі офіцери мають генеральські еполети» [9, с. 23]. Командував ополченцями, як виявилось, господар готелю, в якому вранці того святкового дня Галаган пив каву. Ці ополченці-містяни, яких він назвав «національною гвардією», його дуже зацікавили: «Це щось для мене зовсім нове. Хоча в Австрії національна гвардія існує лише формально, але все-таки вона є народним голосом, рукою народу, на перший випадок», – зазначає він [9, с. 23]. Під «першим випадком» напевно малася на увазі революція (Галаган скористався французьким поняттям «національна гвардія» звичайно не випадково, а з огляду на досвід революцій у Франції, де національні гвардійці грали далеко не останню роль). До того ж, для процвітаючого буржуа служба в національній гвардії була важливим засобом підвищення власного престижу в суспільстві. Недарма Галаган зазначив, що шинкар, який командував «національною гвардією», підійшов до нього з вельми поважним видом і промовив (німецькою): «Ви не впізнали мене. Сьогодні вранці я мав честь подати вам каву, а тепер бачите мене як воїна» [9, с. 23].

У щоденникових записах Г. Галаган був уважним до ступеня релігійності сільського населення земель, якими він проїжджав. Імовірно, це здавалося йому важливою етнографічною особливістю, яка харак-

теризує стиль народного життя. У дорозі перед його очима постійно з'являлися хрести з розп'яттями, статуї святих, каплиці серед полів, хрести й ікони на деревах у гаях. «У Сілезії побожність у народі переважає ще все те, що я бачив у Галичині», – зауважує він, проїхавши Тешен [9, с. 18]. Проте, спостерігаючи за святом в Егері, Г. Галаган зауважує, що «не помітно було великого релігійного піднесення; народ виконував обряд за звичкою» [9, 23]. У цьому спостереженні, можливо, промайнуло певне релігійне вільнодумство, притаманне йому замолоду.

К. Галаган теж звертала увагу на релігійність як важливу рису культури. Зокрема, в Сілезії її зацікавив той факт, що в неділю всюди можна було бачити людей із книгами, як чоловіків, так і жінок, навіть дівчатка, котрі пасли корів, були з молитовниками в руках [9, с. 208]. Будучи побожною людиною, вона не могла не звернути увагу на цю деталю народного побуту.

Особливий змістовий пласт тревелогів Галаганів становлять докладні описи трибу життя на модних аристократичних курортах західної Чехії – в Карлсбаді, Марієнбаді, Франценсбаді. Це був світ зі специфічною темпоральністю, в якій водолікування (ванни й питво) чергувалося з прогулянками мальовничими околицями. І мати, і син описали міські та заміські ландшафти цих містечок. Наприклад, Г. Галаган зауважив щодо околиць Франценсбада: «З усіх боків – відкрите поле, і гори тільки вдалині синіються; тут вільно можна дихати, особливо малоросіянину» [9, с. 21]. Атмосфера «водяного товариства» цих містечок, показана в щоденниках Галаганів, засвідчує космополітизм мережі соціальних комунікацій європейських еліт, в якій курорти були важливими об'єднуючими осередками.

Удруге Г. Галаган побував у Чехії 1850 року. За час, що минув після його першої подорожі, багато що змінилося – і він сам, і Чехія, і Європа загалом. Найважливішу роль у цих вельми істотних змінах відіграли революція 1848 р. та різка активізація національних рухів у слов'янському світі. Г. Галагана дуже цікавили тогочасні події у Празі. На одному з німецьких курортів влітку 1850 р. він познайомився з польським істориком і громадським діячем із Кракова Зигмунтом Гельцелем, учасником пражського Слов'янського з'їзду 1848 р. Від нього Григорій почув чимало подробиць про цю важливу для слов'янства подію.

На думку З. Гельцеля, як її передає у своїх записках Ґалаган, з'їзд з усією очевидністю показав, що у слов'янському світі інтереси окремих націй переважають над ідеалом єдності слов'ян. Така національна відокремленість здавалася Гельцелю, а разом з ним і Ґалагану, шкідливою на тлі боротьби з головною, як вони вважали, загрозою слов'янству – німецьким націоналізмом. Керівники чеського національного руху того часу були піддані критиці: «Чехи, з їхньою вченістю та абстрактністю, демонстрували найгрубіше незнання політичних відносин європейських держав; усі їхні теорії відразу же руйнувалися, як такі, що вийшли з кабінетних занять, вельми далеких від практичного життя» [9, с. 307]. Крім того, Ґ. Ґалаган зазначив зі слів З. Гельцеля, що важливим питанням для учасників з'їзду було ставлення слов'янства до Росії: «Не визнавати її, не давати їй першого місця у великому питанні слов'янства неможливо, тим часом політичні обставини вимагали зовсім залишити її осторонь, забути її на якийсь час, але як це зробити? Чи можливе це? Із цього виходила неповнота всього питання» [9, с. 307–308]. Ґалаган у той час надзвичайно переймався значущістю Росії у слов'янському світі, що зумовлювалося його невпинним ідейним зближенням з московськими слов'янофілами. Утім, загалом З. Гельцель, на думку Ґ. Ґалагана, схвально оцінив значення Слов'янського з'їзду: «слов'яни набули свого значення і не втратять його» [9, с. 308].

Проте Ґ. Ґалаган загалом песимістично ставився до чеського національного руху після революції 1848 р., який, як йому видавалося, замкнувся у вузькому колі інтелектуалів і є абсолютно відірваним від мас, насамперед від міського середнього класу, що чимдалі більше германізувався. Приїхавши до Праги влітку 1850 р., він зазначає у своїх подорожніх записках, що це – німецьке місто: «Де чехи? Прага розмовляє, живе, одягається чисто по-німецьки, і лише зрідка уважний погляд може помітити венгерку [куртку, що вважалася атрибутом слов'янського вбрання. – М. Б., Є. К.] на якомусь молодика, як слабку ознаку якогось прагнення до окремішності» [9, с. 299].

У Празі Ґалаган знову побачився з В. Ганкою. Вони зустрілись як давні приятелі. Русофільські переконання Ганки імпонували Ґалагану. Ввечері в день приїзду Ґалаган на запрошення Ганки відвідав «слов'янський клуб», що йменувався «Měšťanská beseda». У читальному залі цього за-

кладу Ганка показав гостю часописи слов'янськими мовами – чеські, польські, сербські, хорватські, один «русинський» (галицький). Впадав у око брак періодики з Росії (Галаган принагідно зазначив, що Ганка про своїх російських знайомих «з певного часу менше може знати, ніж якби вони перебували в Америці», – недвозначний натяк на наслідки ізоляції Російської імперії від Заходу після революції 1848 р.) [9, с. 299]. Прислухаючись до розмов відвідувачів клубу, Галаган відзначив, що говорили переважно чеською, але було чутно й сербохорватську мову. На думку Галагана, люди, з якими він познайомився у клубі, найкраще могли би порозумітися, якби говорили німецькою, проте вони вважали себе слов'янами і вирішили інакше: Г. Галаган повільно та якомога чіткіше говорив російською мовою, а йому відповідали чеською, Ганка перекладав за потреби. Йшлося про слов'янство. Галагана спитали, чи знають його співвітчизники про існування чехів, і якщо так, то як їх називають? Той відповів, що «освічений клас» не знає (і це була назагал правда, адже його власна мати з подивом відкрила для себе слов'янство богемських селян), але українські селяни («малоруський простий народ»), не маючи жодного уявлення про наукову слов'янську етнографію, тим не менш добре знають австрійських слов'ян (сербів, словаків тощо), які добиралися до України (Полтавської та Чернігівської губерній), і йменують їх «цесарцями» чи «людьми з цісарської землі» та ніколи не ототожнюють з німцями [9, с. 300].

Імовірно, празький «слов'янський клуб» зацікавив Галагана як прояв соціокультурної самоорганізації чехів, що постала з діяльності «конкретних місцевих і регіональних співтовариств, кожне з яких пов'язувалося загальними інтересами економіки, культури й довкілля» [12, р. 21], а тому була гідним взірцем для громадської активності в нього на батьківщині. Наступного дня Галаган побував на лекції Ганки з російської мови у Празькому університеті, на яку зібралось близько 60 студентів [9, с. 301]. Для Ганки й Галагана російська мала стати мовою міжнаціонального спілкування у слов'янському світі, що було важливою рисою їхніх панславистських уявлень.

12 липня 1850 р. Г. Галаган залишив Прагу, але в Україні багато що довкола нього нагадувало про Чехію. Наприклад, у бібліотеці Галаганів, що зберігалася в Сокиринцях, знаходилися, як свідчить каталог,

укладений у 1853 р., видання Ганчиних філологічних праць: «Počátky posvátného jazyka slovanského» (Praha, 1846), «Pravopis český» (Praha, 1849), «Počátky ruského jazyka» (Praha, 1850) [3, арк. 25]. Цілком можливо, що ці книги були подаровані господарю Сокиринців самим автором під час перебування Галагана у Празі 1850 року.

Наукова новизна. Дослідження подорожніх щоденників Галаганів, в яких відбито їхній досвід мандрування землями Чеської Корони Габсбургів, сприяє ґрунтовному вивченню практик мандрування українського дворянства ХІХ ст. і забезпечує глибше усвідомлення функціонування комунікативних механізмів в європейському соціокультурному просторі середини ХІХ ст.

Висновки. Репрезентація Чехії, Моравії та Сілезії в подорожніх нотатках Галаганів поєднує в собі різноманітні дискурси – історичний, політичний, географічний, етнографічний, лінгвістичний, що загалом властиво текстам про мандри.

Образи Чехії, Моравії та Сілезії в записах Галаганів із плином часу зазнавали суттєвих змін. На початку 1840-х років ці регіони ще слабо виокремлювались із простору німецької культури. Для українських мандрівників це був світ побутового благоустрою, економічного процвітання, багатой історичної спадщини, гармонії людини з природою. Така образність вочевидь зумовлювалася системою культурних координат доби романтизму. Згодом, після революції 1848 р., для Г. Галагана перебування в цих землях Австрійської імперії стало стимулом для світоглядних шукань – роздумів про лібералізм і консерватизм та водночас про долю слов'янства. Тоді в його подорожніх нотатках уже превалює політизована національна проблематика – чесько-німецьке й, ширше, слов'янсько-німецьке протистояння, локалізоване у Празі.

Загалом тексти, створені Галаганами під час поїздок Сілезією, Моравією та Чехією, ще раз підтверджують той факт, що подорож як така сприяє активізації механізмів особистісної соціокультурної рефлексії.

Список використаних джерел

1. Будзар М. Теренами Європи: особний досвід українського панства // Ми виїхали з Сокиринців ...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд.:

- М. Будзар, Є. Ковальов; за ред. І. Колесник. Київ : StreamARLine, 2019. С. 470–488.
2. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд., статті, коментарі М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. Київ : StreamARLine, 2020. 248 с.
  3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 119. Од. зб. 13. 36 арк.
  4. Ковальов Є. Подорож як пізнання світу і самого себе // Ми виїхали з Сокиринців ...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов; за ред. І. Колесник. Київ : StreamARLine, 2019. С. 5–13.
  5. Львова О. В. Рассказы о путешествии: формы литературной рецепции тревелога // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов, 2016. № 9. Ч. 3. С. 38–40.
  6. Литвинова Т. Ф., Шелест А. І. Образ Заходу в уявленнях Г. П. Галагана // Дослідження з історії і філософії науки і техніки. Дніпро, 2021. Т. 30, № 1. С. 61–71. <https://doi.org/10.15421/272106>
  7. Лотман Ю. М. Понятие границы // Лотман Ю. М. Семиосфера. СПб.: Искусство-СПб., 2000. С. 257–268.
  8. Лотман Ю. М. Сотворение Карамзина. Москва : Книга, 1987. 336 с.
  9. Ми виїхали з Сокиринців ...»: тревелоги родини Галаганів / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов; за ред. І. Колесник. Київ : StreamARLine, 2019. 516 с.
  10. Ровда К. И. Чехи и русские в их литературных взаимосвязях: 50–60-е годы XIX в. Ленинград : Наука, 1968. 247 с.
  11. Российская государственная библиотека. Ф. 332. Ед. хр. 4. 156 л.
  12. Cohen Gary B. Civic Duty and Social Status in Central Europe's Developing Middle-Class Civil Society, 1840–1914 // Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in the 19th and 20th Centuries in Central Europe / Scientific Editor: M. Hlavačka. Prague: The Institute of History, 2010. 620 p.
  13. Doloughan F. J. Narratives of Travel and the Travelling Concept of Narrative: Genre Blending and the Art of Transformation // Collegium: Studies a cross Disciplines in the Humanities and Social Sciences. Helsinki, 2006. Vol. 1. P. 134–146.
  14. Schenk F. B. Mental Maps. Die Konstruktion von geographischen Räumen in Europa seit der Aufklärung // Geschichte und Gesellschaft. Göttingen, 2002. Vol. 28. P. 493–514.

Maryna Budzar*Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-3720-7799

*e-mail: qmimaq1113@yahoo.com***Yevhen Kovaliov***Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-7740-4332

e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua

**Ukrainian travelers Galagans
in the Lands of the Bohemian Crown of the Habsburgs:
representation of impressions in travel notes of the mid-19th century**

The purpose of the article is to study texts written in the middle of the 19th century, during travels in Silesia, Moravia and Czechia by members of the Galagan family, which belonged to the elite of the Ukrainian local nobility, to identify the socio-cultural conditions for the construction and transformation of the images of these regions in the travel narratives of Hryhorii Galagan and his mother Kateryna Galagan. This deepens the understanding of the functioning of communicative mechanisms in the European socio-cultural space of the middle of the 19th century. **The methodological basis** of the study is the historical and anthropological interpretation of the travel narratives of the Galagans, which makes it possible to characterize travel as an individual experience and as adherence to the socio-cultural norm inherent in the era of Romanticism. **The scientific novelty** of the article is manifested in the fact that it contributes to an in-depth study of the travel experience of representatives of the Ukrainian nobility of the 19th century. **Conclusions.** The Galagans' narratives reflect their travel impressions of Silesia, Moravia and the Czechia, which are significant as historical sources. They contain ethnographic descriptions and economic observations. Much attention is paid to historical, cultural and natural monuments. There is valuable evidence of the Czech national movement in a pan-Slavic context. The variety of locations visited by travelers is shown – rural areas, provincial and resort towns, Prague as a political and cultural (Czech-German) center. The Galagans' travelogues show how travel activates the mechanisms of personal sociocultural reflection, comparing "ours" and "others", and thus are a tool for the formation and development of identity.

Key words: Hryhorii Galagan, Kateryna Galagan, family archive, travelling, travelogue.

*Стаття підготовлена 23 грудня 2021 року;
подана до друку 10 січня 2022 року.*